

Romuald Sztyk

Kościół i związki wyznaniowe jako podmioty czynności prawnych w praktyce notarialnej (cz. I)

Wprowadzenie

Z pierwszym przypadkiem osobowości prawnej Kościoła spotykamy się w edykcje restytucyjnym z 313 r., w którym występują *persona christianorum* i *corpus christianorum* jako podmioty własności nieruchomości i ruchomości¹. Osobowość ta ukształtowała się w ramach określonego systemu prawnego i w miarę powstawania form organizacyjnych Kościoła, które z kolei determinowały potrzebę unormowania zasad jego funkcjonowania. W tym czasie granice podziału na sprawy *sacralne* i cesarskie nie były adekwatne do rozgraniczenia spraw duchownych i spraw świeckich. *Ius sacrum* stawało się *ius publicum* i *vice versa*. Pojawienie się nowych zasad postępowania było wynikiem wprowadzenia podziału wiernych oraz powstania zhierarchizowanego duchowieństwa z określonymi funkcjami: biskup, kapłan, diakon i subdiakon. Przyczyniło się do tego wyłączenie z grona zwykłych wiernych pewnych grup osób (wdów, świętych dziewic, diakonis) z uprzywilejowanym statusem. Pomimo tego podziału osoby świeckie nadal miały wpływ na administrację i sprawy bieżące Kościoła. Działalność duchowa skupiała się przede wszystkim w miejskich lokalnych kościołach. Kościół chrystusowy od

¹ Ks. R. Sobański, *Kościół jako podmiot prawa*, Warszawa 1983, s. 69; także R. Sztyk, *Kościół i związki wyznaniowe jako podmioty praw majątkowych*, Rejent 1991, nr 1, s. 63-99.

Soboru Nicejskiego I (325 r.) i Konstantynopolińskiego I (385 r.) wyróżnia w stosunku do innych związków religijnych *unitas* (jedność), *sanctitas* (świętość), *catholicitas* (powszechność) i *apostolicitas* (apostolskość). Stanowi on jeden podmiot, który w swej wewnętrznej strukturze był jedyny i niepodzielny. Walory te wynikały z jedności nauki (*unitas symbolica*), z jedności środków (*unitas liturgica*), z jedności władzy (*unitas socialis*), którym wszyscy podlegali². Początkowo chrześcijanie akceptowali zasady prawa świeckiego, jednakże z czasem powstawały na tym tle konflikty. Zostały one zażegnane przez Justynianina I (V wiek), który doprowadził do zespolenia Kościoła z państwem. Przyznał formalnie zwierzchność biskupowi Rzymu we wszystkich sprawach. W praktyce, jako wybraniec boży, był jedynym i absolutnym zarządcą oraz prawodawcą Kościoła w całym cesarstwie. Zbiory justyniańskie zwane *Corpus Iuris Civilis* stały się źródłem pomocniczym prawa kanonicznego i wraz z *Corpus Iuris Canonici* w niektórych państwach były prawem powszechnym jako *ius commune*. Również w Polsce prawo kanoniczne wywierało wpływ na tworzenie się prawa świeckiego. Nastąpiło przejście z niego przez Sejm w 1594 r. zasad dotyczących przedawnienia. Innym przykładem jest implementowanie zasad zwrotu rzeczy odebranych „gwałtem” czy też uznanie w 1635 r. instytucji alienacji rzeczy. Ogólnie zaś prawo świeckie przejęło większość postanowień konstytucji papieskich, w tym Gregorii XII *Adeverentiom*. Władze świeckie brały czynny udział w wykonywaniu funkcji religijnych³.

Od czasów pontyfikatu Grzegorza I władza duchowna i świecka były faktycznie sprawowane przez niego i kolejnych papieży przez okres około 100 lat. Istotne *novum* przynosi działalność Karola Wielkiego, za panowania którego wydano obszerny zbiór praw, obejmujący wszystkie dziedziny życia Kościoła, a w szczególności prawa biskupów, przepisy dotyczące posiadłości kościelnych i ich beneficjentów oraz majątków kościelnych.

Konstanty I spowodował, że Kościół katolicki stał się poprawnie ukształtowanym organizmem. W tym okresie zrodziła się potrzeba opracowania nowych zasad prawnych określających zakres jego kompetencji. Cesar-

² Bliżej I. Grabowski, *Prawo kanoniczne*, wyd. 4, Warszawa 1948, s. 19 i nast.

³ J. Daniélou, H.I. Marrou, *Historia Kościoła, Od początków do roku 600*, t. I, Warszawa 1986, s. 191 i nast.

skie kodeksy i dekrety były bowiem od VI wieku dla niego prawem. Na Wschodzie prawodawstwo kościelne przez dłuższy czas było częścią prawodawstwa państwowego, ogłaszanego przez cesarza albo zatwierdzonego przez sobór. Na Zachodzie dekrety soborów powszechnych i regionalnych interpretowały tradycje starożytne i rozstrzygały wątpliwe zagadnienia w formie dekretalów. Papieże domagali się prymatu w sprawach dyscypliny, moralności i przyjmowania odwołań z innych Kościołów. Okoliczności te spowodowały, że wydano kilka zbiorów postanowień soborowych i dekretalów sporządzonych przez Dionizego Małego, zwanych Dionizjami, które stały się załącznikiem prawa kanonicznego. Obszerny zbiór Izzydora Mercatora miał na celu zwiększenie uprawnień Kościoła i jego urzędów, biskupa diecezjalnego i papieża, dysponującego pełną jurysdykcją nad całym Kościołem. Na podkreślenie zasługuje także obszerny i powszechnie stosowany zbiór *Decretum Burcharda* (1008-1012 r.), zawierający wszystkie źródła prawa, głoszący supremację papieża. Za źródła prawa kościelnego uważano prawo boże, naturalne i pozytywne, oraz decyzje przełożonych Kościoła, którym przysługiwała władza rządów (*fondes existendi*). Dekrety Gracjana (XII wiek) będące konkordią praw i zbiorów stanowiły pierwszą część wielkiego zbioru praw Kościoła. W późniejszym okresie wykształcił się podział prawa na prawo publiczne i prawo prywatne. Prawo publiczne określało konstytucję i organizację Kościoła, podmioty władzy kościelnej oraz prawa i obowiązki zwierzchników kościelnych. Prawo prywatne regulowało prawa i obowiązki wierzących jako członków Kościoła. Podział prawa na powszechne, partykularne i ogólne podkreślał natomiast zakres kompetencyjności. *Ius universale* obejmowało Kościół i obowiązywało w całym świecie chrześcijańskim. *Ius particulare* obowiązywało na określonym terytorium, zaś *ius generale* dotyczyło wszystkich wiernych.

Encyklopedia prawa kanonicznego – *Panormia Iwona* była wyrazem wzajemnego szacunku i wspierania Kościoła przez władze świeckie przy zachowaniu kompromisu. Dynamiczny rozwój prawa cywilnego stał się konkurencyjny dla prawa kanonicznego⁴.

⁴ M.D. Knowles, D. Obolensky, *Historia Kościoła, 600-1500*, t. 2, Warszawa 1988, s. 115.

Papież Bonifacy VIII wydał w 1302 r. Bullę *Unam Sanctam*, w której stwierdził, że w ręku jednego pasterza znajdują się dwa miecze: duchowny i świecki. Władzę duchowną wykonuje Kościół, a władza świecka wykonuje swoją władzę w interesie Kościoła. Władza świecka powinna być podporządkowana wiecznej i nieśmiertelnej władzy duchowej⁵.

Sobór Trydencki (1563 r.) przyczynił się do reformy Kościoła katolickiego w Polsce. Zreformował dotychczasowe struktury kościelne, przypisując podstawowe znaczenie parafii i rozszerzając jej kompetencje. Miała ona oprócz posług duszpasterskich spełniać także zadania w zakresie oświaty, opieki oraz ogólnospołeczne. Została podporządkowana nadrzędnym formom organizacyjnym kościelnym i państwowym. Pełniła odpowiedzialne funkcje integrujące i stała się podmiotem własności rzeczy, w tym nieruchomości⁶. Warto podkreślić, że pomimo zawartego konkordatu oraz porozumienia między Stolicą Apostolską a Rosją w 1882 r. Kościół katolicki prześladowano i ograniczono w jego prawach. Wyrazem tego było przejście przez rząd rosyjski w 1842 r. dóbr kościelnych. Stosowano nadto nieustanne represje wobec zakonów. Bulla papieża *De salute animarum* z 1818 r. uregulowała stosunki z Prusami. W 1885 r. został zawarty konkordat między Stolicą Apostolską i Austrią⁷, który przyniósł swobodę w spełnianiu przez Kościół swych posług.

W encyklice *Immortale* Leon XIII w 1888 r. zajął stanowisko w zakresie podziału władz. Stwierdził, że Bóg oddał rządy nad światem władzy kościelnej tylko w sprawach duchowych, i władzy świeckiej, przypisując jej władzę cywilną.

Nowe zasady w zakresie podmiotowości Kościoła wniósł Sobór Watykański II, szczególnie w części dotyczącej osoby moralnej. Postanowił, że Kościół korzysta także z doczesnych uprawnień, niezbędnych do wykonywania swej misji, polegającej na swobodzie działania, jakiej wymaga troska o zbawienie ludzi, dlatego Kościołowi jest niezbędna osobowość prawna na „forum pozakościelnych systemów prawnych”. Po-

⁵ M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2003, wyd. 2, s. 54.

⁶ H. Tüchle, C.A. Bouman, *Historia Kościoła 1500-1715*, t. 3, Warszawa 1986, s. 387.

⁷ R. Aubert, P.E. Grunican, J. Tracy Ellis, F.B. Pike, J. Bruls, J. Hajjar, *Historia Kościoła, 1848 – do czasów współczesnych*, t. 5, Warszawa 1985, s. 577.

trzeba ta występuje wówczas, gdy Kościół obowiązany jest w konkretnym państwie i na określonym etapie historycznym korzystać z instytucji osoby prawnej dla ochrony swych praw majątkowych, zgodnie z ewangelią i dobrem powszechnym. Stwierdził, także że Kościół jest niezależny i nie wywodzi się z żadnych organizmów społecznych. Wspólnota polityczna i Kościoła są od siebie niezależne i autonomiczne. Wolność Kościoła jest zatem podstawową zasadą w kontaktach z władzą publiczną oraz z całym prawnym porządkiem cywilnym. Definicja osobowości prawnej Kościoła katolickiego ma więc charakter postulatywny wobec prawa świeckiego i wchodzi w zakres regulacji prawa wyznaniowego⁸.

Podmiotowość Kościoła w konstytucjach polskich

Analiza przepisów konstytucyjnych, określających podmiotowość Kościoła pozwala przybliżyć zagadnienie wzajemnych stosunków między Kościołem a państwem oraz jego praw i obowiązków w nabywaniu i ochronie dóbr kościelnych. W porządku chronologicznym problem ten został uregulowany w:

1. Konstytucji 3 Maja – Ustawie Rządowej z dnia 3 maja 1791 r.⁹, która w punkcie I postanawia, że „religią narodową panującą jest i będzie wiara święta rzymska katolicka ze wszystkimi jej prawami”. Przejście od wiary panującej do jakiegokolwiek wyznania jest zabronione karami apostazji. Uznaje jednak swobodę sumienia i wyznania, stwierdzając także, że „sama wiara święta przykazuje nam kochać bliźnich naszych, przeto wszystkim ludziom jakiegokolwiek bądź wyznania pokój w wierze i opiekę rządową winniśmy”. Dla wszystkich obrządków religii wolność „podług ustaw krajowych warujemy”.

2. Konstytucji Wolnego Miasta Krakowa i jego okręgu z dnia 15 lipca – 11 września 1818 r.¹⁰, która w art. I przewidywała że „religia katolicka apostołska rzymska utrzymuje się jako religia kraju. Będzie ona zawsze przedmiotem szczególnych starań rządu, nie uwłaczając w niczem wolności innych wyznań chrześcijańskich, które wszystkie bez żadnego wyłączenia

⁸ Ks. R. Sobański, *Kościół...*, s. 17.

⁹ M. Adamczyk, S. Pastuszk, *Konstytucje polskie w rozwoju dziejowym 1791-1982*, Warszawa 1985, s. 19.

¹⁰ Tamże, s. 106.

będą mogły być wyznawane wolno i publicznie pod opieką rządu”. Uznała, również że wszystkie wyznania chrześcijańskie korzystają z równych praw.

3. Ustawie konstytucyjnej województwa śląskiego z dnia 15 lipca 1920 r., która zawiera statut organizacyjny województwa śląskiego¹¹, w art. IV stwierdza, że dla ustawodawstwa Sejmu Śląskiego są zastrzeżone sprawy wyznaniowe z wykluczeniem spraw kościelnych, wchodzących w zakres polityki zagranicznej (konkordat). W myśl art. III wszyscy mieszkańcy województwa śląskiego, posiadający prawo obywatela Rzeczypospolitej Polskiej, są równouprawnieni, a wszelkie prawa wyjątkowe zostają zniesione z chwilą wejścia w życie statutu.

4. Ustawie z dnia 17 marca 1921 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej¹² szczegółowo omawia sytuację prawną Kościołów i związków wyznaniowych. Zgodnie z art. 112, wolności wyznania nie wolno używać w sposób przeciwny ustawie. Nikt nie może zatem uchylać się od spełniania obowiązków publicznych z powodu wierzeń religijnych ani także nie może być zmuszany do udziału w czynnościach bądź obrzędach religijnych, jeżeli nie podlega władzy rodzicielskiej lub opiekuńczej. Każdy związek religijny uznany przez państwo miał prawo urządzać zbiorowe i publiczne nabożeństwa oraz samodzielnie prowadzić swoje sprawy wewnętrzne, mógł posiadać i nabywać majątek ruchomy i nieruchomy, zarządzać nim i rozporządzać, zakładać fundacje i zakłady dla celów wyznaniowych, naukowych i dobroczynnych. Żaden związek religijny nie mógł działać w sprzeczności z ustawami państwowymi (art. 113). Wyznaniu rzymskokatolickiemu, będącemu religią przeważającą większości narodu, przypisano naczelne stanowisko wśród równouprawnionych wyznań. Kościół rzymskokatolicki rządził się własnymi prawami. Stosunek państwa do Kościoła miał być określany na podstawie układu ze Stolicą Apostolską, który podlegał ratyfikacji przez Sejm. Kościoły

¹¹ Bliżej B. Reiner, *Wyznania i związki religijne w województwie śląskim 1922-1939*, Opole 1977, s. 109 i nast. Województwo śląskie powstało w czerwcu 1922 r. W 1931 r. na Śląsku zamieszkiwało 4,4% ludności polskiej, tj. 1.295.627 osób, w tym Niemców 90.545 (przyjmuje się, że faktycznie zamieszkiwało na Śląsku ok. 170.000). Stosownie do art. 1 ustawy konstytucyjnej, województwo śląskie obejmowało wszystkie Ziemie Śląskie przyznane Polsce, w tym także Śląsk Cieszyński. Województwo śląskie było nieodłączną częścią składową Rzeczypospolitej Polskiej i posiadało prawa samorządowe stosownie do przepisów niniejszego statutu organizacyjnego.

¹² M. Adamczyk, S. Pastuszk, *Konstytucje polskie...*, s. 217.

mniejszości religijnych i inne prawnie uznane związki religijne rządzić się miały własnymi ustawami, których „uznania państwo nie odmówi”, o ile nie zawierają postanowień sprzecznych z prawem. Stosunek państwa do tych Kościołów i wyznań miał być ustalany w drodze ustawowej, po porozumieniu się z ich prawnymi reprezentacjami (art. 115). Konstytucja nie nadawała prawom kościelnym charakteru praw państwowych. Zezwalała jedynie na stosowanie ich w stosunkach wewnętrzkościelnych (*pro foro interno*). Uważano, że klauzula, iż Kościół „rządzi się własnymi prawami” oznacza, że państwo rezygnuje z własnej wobec niego jurysdykcji. Zachowany jest jednak prymat prawa państwowego wobec przepisów wewnętrznych wszystkich Kościołów. Teza ta jest dyskusyjna wobec brzmienia art. 1 konkordatu z dnia 10 lutego 1925 r., postanawiającego, że Kościół może swobodnie wykonywać władzę duchową, jurysdykcję oraz administrację i zarząd swymi sprawami i majątkiem, „zgodnie z prawem bożym i kanonicznym”. Wykładnia gramatyczna prowadzi do wniosku, że nie istnieją żadne ograniczenia w stosowaniu przepisów prawa kanonicznego razem z normami obowiązującego prawa polskiego. Problem ten stał się przedmiotem rozważań judykatury.

W orzeczeniu całej Izby Sądu Najwyższego z dnia 8 listopada 1926 r.¹³, rozpatrującej kwestię wykładni art. 114 Konstytucji, zajęto stanowisko, że Kościół katolicki nie może stosować własnego prawa, gdyż stoi ono w sprzeczności z ustawami państwa. Inaczej, przepis prawa kanonicznego może mieć zastosowanie ze skutkiem prawnym wtedy, gdy prawo państwowe wyraźnie go dopuszcza. Pogląd ten potwierdza opinia Prokuratury Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 października 1926 r. w przedmiocie zbiegu przepisów państwowych i kanonicznych. Stwierdza ona m.in. że „dla zakresu stosunków prawnych miarodajne są jedynie przepisy prawa świeckiego i orzeczeń władz przez to prawo powołanych”. Akty jurysdykacyjne dokonane na zasadzie prawa kościelnego, dopuszczane na podstawie art. 1 konkordatu, nie mogą zastępować aktów względnie orzeczeń wymaganych prawem państwowym ani wprowadzać jakichkolwiek modyfikacji prawa państwowego, o ile skutek taki nie

¹³ OSP 1927, poz. 152, s. 171; także J. B i b r i n g, *Bialo i czarno w orzecznictwie Sądu Najwyższego*, Głos Prawa 1928, nr 2, s. 55-68. Autor na podstawie analizy 71 orzeczeń SN wykazał zasadnicze sprzeczności występujące w tej mierze w judykaturze.

został nadany im przez państwo¹⁴. Spór w literaturze, w jakim zakresie prawo kanoniczne Kościoła katolickiego obowiązuje w państwie jako prawo równorzędne z prawem państwowym, czy też jako prawo nadrzędne nad tym prawem, względnie jako prawo ograniczone ustawami państwowymi i w tym rozmiarze stosowane, nie został wówczas, i do chwili obecnej rozwiązany. Przyjmuje się, że prawo wewnętrzne zostało dopuszczone jako obowiązujące w prawie cywilnym tylko wtedy, gdy ustawodawstwo państwowe „wyposażyło działania prawnokanoniczne Kościoła w niektórych dziedzinach w moc cywilnoprawną”¹⁵. Prawo to nie jest *ipso facto* obowiązującym prawem cywilnym. Kościół nie posiadał stosownego upoważnienia do stosowania własnych praw na forum cywilnym, ponieważ byłoby to działanie wbrew przepisom konstytucyjnym (art. 114)¹⁶. Dalsza analiza tego zagadnienia prowadzi do podziału spraw na te, które wyłączają kompetencje Kościoła, oraz na sprawy ziemskie należące do władzy cywilnej. Występują także sprawy mieszanej natury (*res mixtae, mixti iuris*), w których kompetencje Kościoła i państwa są nierozdzielne. Przy tego rodzaju sprawach należy dokonać oceny, na ile posiadają one elementy czysto cywilne (*efectus merre civilis*), które mogą być rozpatrzone przez zasady rządzące prawem państwowym.

5. Ustawie konstytucyjnej z dnia 23 kwietnia 1935 r.¹⁷, która w art. 5 postanawiała, że państwo zapewnia obywatelom możliwość rozwoju ich wartości osobistych oraz wolności sumienia, słowa i zrzeczeń. Za granicę tych wolności uznaje dobro powszechne.

6. Ustawie konstytucyjnej z dnia 19 lutego 1947 r. o ustroju i zakresie działania najwyższych organów Rzeczypospolitej Polskiej¹⁸, która kontynuowała podstawowe założenia Konstytucji z dnia 17 marca 1921 r. w zakresie Kościołów i związków wyznaniowych. Deklaracja Sejmu Ustawodawczego z dnia 22 lutego 1947 r. w przedmiocie realizacji praw

¹⁴ Bliżej T. Wolfenburg, *O język urzędowy katolickich ksiąg metrykalnych*, GAIPP 1930, nr 11, s. 387, a także Z. Grelewski, *Wyznania protestanckie i sekty religijne w Polsce współczesnej*, Lublin 1937, s. 13.

¹⁵ J. Osuchowski, *Prawo wyznaniowe RP 1918-1939*, Warszawa 1967, s. 356; ponadto ks. R. Sobański, *Kościół...*, s. 382.

¹⁶ Tamże, s. 384.

¹⁷ Dz.U. RP Nr 30, poz. 227.

¹⁸ M. Adamczyk, S. Pastuszka, *Konstytucje polskie...*, s. 217 i nast.

i wolności obywatelskich zapewniała uroczyscie, że w swych pracach konstytucyjnych i ustawodawczych oraz przy wykonywaniu kontroli nad działalnością rządu i ustalaniu kierunku polityki państwa będzie kontynuować się realizację podstawowych praw i wolności obywatelskich, jak równość wobec prawa bez względu na narodowość, rasę, religię, płeć, pochodzenie, stanowisko lub wykształcenie oraz wolność sumienia i wyznania. Opisane deklaracje konstytucyjne miały się z rzeczywistością i Kościół oraz związki wyznaniowe były represjonowane. Upaństwowiono dobra kościelne i związków wyznaniowych¹⁹.

7. W Konstytucji PRL z dnia 22 lipca 1952 r.²⁰ na mocy art. 82 ust. 2 oddzielono Kościół od państwa. Postanowiono, że zasady stosunku państwa do Kościoła oraz sytuację prawną i majątkową związków wyznaniowych określają ustawy. Stosownie do art. 67 ust. 2 zapewniono obywatelom równe prawa bez względu na płeć, urodzenie, wykształcenie, zawód, narodowość, rasę, wyznanie oraz pochodzenie i położenie społeczne. Wszystkim obywatelom zapewniono wolność sumienia i wyznania. Kościół i inne związki wyznaniowe, stosownie do art. 82 ust. 1, mogły swobodnie wypełniać swoje funkcje religijne. Nie wolno było zmuszać obywateli do niebrania udziału w czynnościach i obrządkach religijnych, a także do udziału w nich. Posługiwano się w tym okresie z premedytacją wypaczoną koncepcją państwa świeckiego²¹. Zdawano sobie sprawę, że państwo świeckie w klasycznej formie nie ingeruje w sprawy wewnętrzne i nie podejmuje władczych rozstrzygnięć w sprawach religijnych i wyznaniowych, prawodawca zaś nie wnika w unormowania prawa wyznaniowego. Uznaje, że przepisy prawa wewnętrznego posiadają moc obowiązującą tylko w warunkach wewnętrznych. W związku z tym nie wywołują żadnych skutków prawnych w stosunkach zewnętrznych. Nie jest więc możliwe odwoływanie się od decyzji organów wewnętrznych do sądów powszechnych i prowadzenia egzekucji na podstawie ogólnych przepisów. Obowiązuje zasada wzajemnej niezależności obu praw, z prze-

¹⁹ Ustawa z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego, Dz.U. Nr 9, poz. 87, z późn. zm.

²⁰ Dz.U. z 1976 r. Nr 7, poz. 36.

²¹ M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 93 i nast.

wagą prawa państwowego, przy zaistnieniu kolizji między normami tych praw. Kardynał St. Wyszyński w 1953 r. w *Memoriale non possumus*, skierowanym do rządu, przeciwstawił się zdecydowanie prześladowaniom Kościoła i związków wyznaniowych. Przemiany społeczno-gospodarcze, a w szczególności wybór kardynała Karola Wojtyły na papieża wpłynęły na ukształtowanie nowych stosunków między państwem a Kościołem katolickim, czego wynikiem było podpisanie konkordatu między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską w dniu 28 lipca 1993 r. oraz głęboka nowelizacja przepisów.

8. Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.²², gdzie uznano, że Kościoły i inne związki wyznaniowe są równoprawne (art. 25 ust. 1). Stosunki między państwem a Kościołami i innymi związkami wyznaniowymi są, zgodnie z art. 25 ust. 3, kształtowane na zasadach poszanowania ich autonomii, wzajemnych niezależności każdego w swoim zakresie, jak również przy współdziałaniu dla dobra człowieka i dobra wspólnego. Stosunki między Rzeczpospolitą Polską a innymi Kościołami oraz związkami wyznaniowymi określają ustawy uchwalone na podstawie umów zawartych przez Radę Ministrów z ich właściwymi przedstawicielami, zaś stosunki między Rzeczpospolitą Polską a Kościołem katolickim określa umowa międzynarodowa zawarta ze Stolicą Apostolską i ustawy.

Równouprawnienie związków wyznaniowych podkreśla rozwiązanie prawne przyjęte w ustawie z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym²³.

Udział kościołów i związków wyznaniowych w obrocie cywilnoprawnym podlega ogólnie obowiązującym przepisom, jeżeli przepisy ustaw wyznaniowych nie stanowią inaczej. Autonomia prawa kościelnego i wyznaniowego pozwala na tworzenie i zmianę jego prawa wewnętrznego, którego skuteczność zależy od uznania przez państwo, wyrażone w ustawie. Przykładem tego jest rozwiązanie przyjęte w konkordacie i w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym o uznaniu skutków cywilnych małżeństwa wyznaniowego. W wypadku sprzeczności między prawem wewnętrznym Kościoła a państwowym, przypisuje się prymat prawu państwowemu.

²² Dz.U. Nr 78, poz. 483.

²³ Dz.U. Nr 17, poz. 141.

W wyniku uchylecia art. 36 k.c. o specjalnej zdolności prawnej zniesiono ograniczenia w przedmiocie prawa osób prawnych do nabywania i posiadania praw majątkowych.

Konkordaty między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską

Powszechnie uznaje się Konkordat wormacki, zwany także kalikstyńskim, zawarty między cesarzem Henrykiem V a papieżem Kalikstem II dnia 23 września 1122 r. za pierwszy w historii Kościoła. Za kolejny w porządku chronologicznym uważa się zatwierdzony przez papieża Mikołaja IV (1288 r.) układ episkopatu Portugalii z królem Dionizym. Papież Leon X na prośbę króla Zygmunta I z 1519 r. wydał bullę *Romanus Pontifex* w sprawie beneficjów w Polsce. Klemens VIII bullą *Cum singulare* wydaną w 1525 r. rozszerzył te przywileje i wyjaśnił, że obie bulle mają charakter umowy. Król August III w 1736 r. zawarł konkordat z papieżem Klemensem XII w przedmiocie opactw.

A. Konkordat między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, został zawarty 10 lutego 1925 r. przyjęty przez Sejm dnia 26 marca 1925 r. i zatwierdzony ustawą z dnia 23 kwietnia 1925 r. Ze względu na jego doniosłe znaczenie w zakresie regulacji wzajemnych stosunków między Stolicą Apostolską a Polską oraz nowoczesne określenie statusu Kościoła katolickiego w Polsce postanowienia w nim zawarte były przedmiotem licznych opracowań w doktrynie. Wykształciły się wówczas różne poglądy na temat charakteru i znaczenia konkordatu w międzynarodowym prawie publicznym. Wśród licznych stanowisk można wymienić te, które zyskały największą aprobatę, mianowicie:

1) zostały uznane jako międzynarodowe umowy z dziedziny prawa cywilnego; posłużono się przy tym argumentacją teorii legalnej. Uznano, że Kościół wchodzi w układy z innym państwem;

2) mają znaczenie w zakresie przywilejów papieskich – *theoria privilegiorum*;

3) stanowią umowy międzynarodowe o specyficznym znaczeniu, jako że obejmują zarówno tych, którzy są obywatelami państwa, jak i wiernych Kościoła;

4) posiadają charakter umowy dwustronnej – *pactorum bilateralim*, z tym zastrzeżeniem, że jurysdykcja Kościoła w sprawach międzynarodowych nie może być ograniczona.

W chwili wejścia w życie konkordatu obowiązywał kodeks prawa kanonicznego z 1917 r. Wszystkie zatem rozważania należy opierać na ówczesnym prawie wyznaniowym. W myśl przyjętego rozwiązania prawnego, w skład władzy kościelnej wchodziła m.in. władza prawodawcza, posiadająca określone imperium do wydawania prawa, wykonywania sądownictwa i nakładania kar oraz władza wykonawcza, szczególnie biskupa, który tworzył osoby moralne, nadawał im osobowość prawną, powoływał zgromadzenia zakonne, zakładał szkoły, seminaria i mianował proboszczów²⁴.

Szczegółowa analiza postanowień konkordatu wskazuje, że:

1. Kościół rzymskokatolicki uzyskał znaczną samodzielność w realizowaniu swych praw jako podmiot obrotu cywilnoprawnego. Zrezygowano z zastępstwa Prokuraturii Generalnej mocą rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 16 grudnia 1925 r. o uchyleniu ciężącego na Prokuraturii Generalnej obowiązku zastępowania majątków kościelnych²⁵.

2. Uregulowano wpis praw własnościowych osób prawnych i zakonnych rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 7 lutego 1928 r. o wpisywaniu do ksiąg hipotecznych praw własności polskich osób prawnych kościelnych i zakonnych²⁶. Za osoby prawne kościelne i zakonne uznano w tej ustawie jednostki i instytucje posiadające osobowość prawną w rozumieniu prawa kanonicznego (art. 2). Wpisanie prawa własności do księgi hipotecznej (gruntowej, wieczystej) następowało na podstawie deklaracji właściwego ordynariusza (arcybiskupa, biskupa, administratora diecezji). Zwolniono z obowiązku uzyskania zezwoleń na dokonanie wpisu hipotecznego. Postanowiono także, że wpis do księgi hipotecznej nie zamyka osobom trzecim drogi sądowej dla dochodzenia ich praw (art. 9). Podstawą wpisu była deklaracja ordynariusza poświadczona przez delegata rządu. Wpisy hipoteczne i deklaracje wolne były od opłat sądowych i stemplowych.

3. Sprecyzowano kwestię dualizmu prawa publicznego i prawa prywatnego. Uznano, że przesłanką wyróżniającą osobę publicznoprawną jest wykonywanie praw zwierzchnich z zakresu dziedziny publicznej.

²⁴ J. Grabowski, *Prawo kanoniczne*, wyd. 4, Warszawa 1948, s. 39.

²⁵ Dz.U. RP Nr 127, poz. 904.

²⁶ Dz.U. RP Nr 16, poz. 120; także S. Rudnicki, *Ustawa o księgach wieczystych i hipotece*, wyd. 3, Warszawa 2004, s. 168 i nast.

Prymat prawa kościelnego musi być nadany państwowym aktem prawnym i wykonywany w zakresie tam ustalonym. Kościół wykonywał niektóre funkcje publicznoprawne wynikające z prawa wewnętrznego przy pomocy państwa jako *brachium saeculare*. Pomoc państwa była ściśle określona przez przepisy prawa świeckiego i wyznaniowego. Zgodnie z brzmieniem art. IV konkordatu, władze cywilne powinny udzielać pomocy przy wykonywaniu postanowień i dekretów kościelnych tam omówionych. Pomoc ta była świadczona również przed wejściem w życie konkordatu i dotyczyła ściśle określonej pomocy merytorycznej. Spełnianie funkcji publicznych Kościoła polegało m.in. na prowadzeniu cmentarzy wyznaniowych, udzielaniu ślubów oraz prowadzeniu działalności społecznej i charytatywnej.

Na tym tle powstało zagadnienie zdefiniowania Kościoła rzymskokatolickiego jako osoby publicznoprawnej. W uchwale składu 7 sędziów Sądu Najwyższego z dnia 19 grudnia 1959 r. zajęto negatywne stanowisko w tej sprawie²⁷.

W praktyce obrotu cywilnego wystąpiły zasadnicze rozbieżności wykładni art. XVI konkordatu, zawierającego zarówno definicję osoby prawnej, jak również zakres jej uprawnień w nabywaniu i posiadaniu dóbr majątkowych. Postanowiono, że wszystkie polskie osoby prawne kościelne i zakonne mają, zgodnie z przepisami prawa powszechnie obowiązującego, prawo nabywania, odstępowania, posiadania i administrowania według prawa kanonicznego swego majątku ruchomego i nieruchomości oraz prawo występowania przed wszelkimi instancjami i władzami państwowymi dla obrony swych praw cywilnych. Jednocześnie osoby prawne kościelne i zakonne są uznane za polskie, o ile cele, dla których powstały, dotyczą spraw kościelnych lub zakonnych Polski i o ile upoważnieni do reprezentowania i zarządzania dobrami przebywają stale na ziemiach Rzeczypospolitej Polskiej. Osoby prawne kościelne i zakonne nie odpowiadające tym kryteriom miały korzystać z praw cywilnych przyznawanych przez Polskę cudzoziemcom.

Obie definicje nieprecyzyjnie określają zarówno podmioty prawa, jak również zakres ich kompetencji. Niedokładna redakcja stała się powodem trudności w określaniu kanonicznej koncepcji osobowości prawnej ko-

²⁷ OSN 1960, z. II, poz. 33.

ściół rzymsko-katolickiego w kontekście klasycznej definicji przewidzianej w przepisach prawa cywilnego. W celu usprawnienia obrotu cywilnoprawnego Minister Sprawiedliwości zamieścił komunikat w Dzienniku Urzędowym, zawierający urzędowy spis osób prawnych kościelnych i zakonnych zgodnie z prawem kanonicznym, występujących w obrocie cywilnoprawnym²⁸. Krąg osób prawnych był bardzo szeroki i został określony przez biuro Episkopatu Polskiego. Komunikat nie miał charakteru aktu normatywnego ministra.

W praktyce występowały nadal rozbieżności przy ustalaniu praw i obowiązków podmiotów Kościoła. Judykatura wyrażała w tym względzie niejednorodny pogląd. W orzeczeniu Sądu Najwyższego z dnia 8 października 1929 r. stwierdzono, że podmiotem majątku, którego dochody są przeznaczone na utrzymanie proboszcza jest probostwo (parafia) jako uznana przez prawo kościelne osoba prawna. W orzeczeniu z dnia 18 sierpnia – 1 września 1936 r.²⁹ Sąd Najwyższy natomiast postanowił, że parafia katolicka nie jest osobą prawną, nie posiada ustawowego przedstawiciela i powództwo nie może być przeciwko niej wytoczone.

W związku z powstałymi rozbieżnościami w orzecznictwie, starano się wyjaśnić zagadnienie poprzez wykładnię praw wyznaniowych regulujących problem podmiotowości. Doktryna eksponowała stanowisko, że Kościół katolicki i Stolica Apostolska mają wrodzone prawo *ius nativum* do swobodnego i niezależnego od władzy świeckiej prawa nabywania, posiadania i zbywania majątku. Dobra materialne dzielą się na *bona corporalia* jako ruchomości i nieruchomości oraz *bona incorporalia*. Zarządcą majątków kościelnych zarówno *sacra*, jak i *communia* jest prawny przedstawiciel osoby moralnej. Papież jest najwyższym zarządcą wszystkich dóbr kościelnych w ramach posiadanego prawa *dominum altum*, biskup jest natomiast zarządcą bezpośrednim majątków należących do diecezji.

Nadal istniały kontrowersje co do zasad obowiązywania prawa kanonicznego. Judykatura opowiadała się za prymatem ustawodawstwa państwowego. Takie stanowisko prezentuje także orzeczenie Izby II Sądu Najwyższego z dnia 13 kwietnia 1931 r.³⁰, w którym stwierdzono, że art.

²⁸ Dz.Urz. MS z 1926, Nr 10, s. 175-182.

²⁹ OSP 1937, poz. 125.

³⁰ OSP 1931, poz. 383.

XVI konkordatu o administrowaniu majątku kościelnego należy stosować zgodnie z przepisami prawa powszechnie obowiązującego. Zasada posłuszeństwa wobec przełożonych nie może być rozciągana na działania uznane za zabronione i karygodne.

B. Konkordat między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.³¹ w preambule nawiązuje do bulli papieskiej *Totus Tuus Poloniae* oraz dokumentów Soboru Watykańskiego II i przepisów prawa kanonicznego. Podkreśla on doniosły wkład Kościoła w rozwój osoby ludzkiej i umacnianie moralności oraz wkład w wartości i powszechne zasady prawa międzynarodowego. Papież Jan Paweł II w przemówieniu „Konkordat wielkim zadaniem dla obecnych i przyszłych pokoleń” z okazji wymiany dokumentów ratyfikacyjnych z dnia 25 marca 1998 r.³², zwrócił uwagę na postanowienie art. 5 konkordatu, uzupełniając je o stwierdzenie, że nie chodzi tu o uprzywilejowanie Kościoła czy wyróżnienie, a tylko o właściwe zrozumienie jego misji i roli w życiu publicznym. Kościół zawsze był z narodem i nigdy jego losy nie były mu obojętne. Powiedział także, że obecność Kościoła wyraża się we współpracy z państwem. Powołał postanowienia Soboru Watykańskiego II zawarte w konstytucji *Gaudium et spes*, że wspólnota polityczna i Kościół „choć z różnego tytułu, służą powołaniu jednostkowemu i społecznemu tych samych ludzi”.

W art. 4 konkordat postanowił, że Rzeczpospolita Polska uznaje osobowość prawną Kościoła katolickiego, a także osobowość prawną wszystkich instytucji kościelnych terytorialnych i personalnych, które uzyskały taką osobowość na podstawie prawa kanonicznego. Władza kościelna dokonuje stosownego powiadomienia kompetentnych organów państwowych. Na tej podstawie Konferencja Episkopatu Polski wydała instrukcję z dnia 13 marca 2000 r. dotyczącą sposobu powiadamiania organów państwowych o uzyskaniu osobowości prawnej przez terytorialne i personalne instytucje kościelne³³. Odnosi się ona tylko do instytucji kościelnych terytorialnych i personalnych, czyli diecezji, parafii, prowincji, domów zakonnych i innych podmiotów wymienionych w kodeksie prawa kano-

³¹ Dz.U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318.

³² Opublikowano w: *Osservatore Romano*, Wydanie Polskie 1998, nr 5-6, s. 49-50.

³³ www.episkopat.pl

nicznego. Instytucje kościelne terytorialne i personalne uzyskują osobowość prawną na podstawie przepisów prawa kanonicznego i posiadają ją od dnia wejścia w życie dekretu kompetentnej władzy kościelnej. O tym fakcie władza kościelna powiadamia Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji lub właściwego wojewodę listem poleconym. Wraz z powiadomieniem należy przesłać uwierzytelnioną kopię dekretu władzy kościelnej, powołującego osobę prawną, dokonaną w instytucji kościelnej oraz formularz z podstawowymi danymi identyfikacyjnymi nowej osoby prawnej. Potwierdzenie odbioru powiadomienia o uzyskaniu osobowości prawnej przez instytucję kościelną jest dowodem posiadania przez nią osobowości prawnej w prawie państwowym. Potwierdzenie takie wydaje się listem poleconym odpowiedniej władzy kościelnej. Dekret powinien spełniać wymogi kodeksu prawa kanonicznego lub kodeksu Kanonów Kościołów Wschodnich i być podpisany przez biskupa diecezjalnego i kanclerza Kurii (notariusza) lub wyższego przełożonego zakonnego i sekretarza Kurii zakonnej oraz opatrzony pieczęcią.

W instrukcji stwierdza się nadto, że zostaje utrzymana dotychczasowa praktyka poświadczania, że dana osoba pełni funkcję organu instytucji kościelnej posiadającej osobowość prawną, według katalogu zamieszczonego w art. 7 ust. 3 i art. 8 ust. 2 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej³⁴. Zaświadczenia wystawiane są odpowiednio przez Nuncjaturę Apostolską, sekretariat Konferencji Episkopatu Polski, właściwe Kurie. Niezależnie od tego, zgodnie z brzmieniem art. 13 ust. 4 i art. 14 powołanej ustawy, władze kościelne winny powiadamiać Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji lub właściwego wojewodę o zmianach dotyczących nazwy i siedziby kościelnej osoby prawnej, o zmianie jej granic, połączeniu, podziale i zniesieniu kościelnej osoby prawnej, powołaniu i odwołaniu osoby sprawującej funkcję organu osoby prawnej.

Stosownie do art. 4 ust. 3 konkordatu, inne instytucje kościelne mogą na wniosek władzy kościelnej uzyskać osobowość prawną na podstawie prawa polskiego. Również i w tym wypadku wydano instrukcję dotyczącą zakresu i sposobu uzyskania osobowości prawnej przez instytucje

³⁴ Dz.U. Nr 29, poz. 154, z późn. zm.

kościelne na podstawie prawa polskiego³⁵. Uzyskanie osobowości prawnej odnosi się do instytucji kościelnych innych niż kościelne instytucje terytorialne i personalne. Możliwość uzyskania osobowości prawnej na podstawie art. 4 ust. 3 konkordatu odnosi się zatem do stowarzyszeń publicznych powołanych przez kompetentną władzę kościelną lub inne publiczne osoby prawne.

Zasada ta nie dotyczy fundacji wymienionych w art. 26 konkordatu, do których stosuje się prawo polskie, a uzyskanie osobowości prawnej następuje z chwilą wpisania do Krajowego Rejestru Sądowego, zgodnie z art. 7 ust. 2 ustawy z dnia 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach³⁶.

Publiczne stowarzyszenia kościelne jako publiczne osoby prawne mogą być tworzone zgodnie z kompetencją określoną w kan. 312 kodeksu prawa kanonicznego, czyli przez Stolicę Apostolską – stowarzyszenia powszechne (międzynarodowe), przez Konferencję Episkopatu Polski – stowarzyszenia krajowe, przez biskupa diecezjalnego – stowarzyszenia diecezjalne albo przez inną władzę kościelną. Nabywanie osobowości prawnej następuje w trybie art. 10 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej na podstawie wniosku adresowanego do Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji, sporządzonego przez władzę kościelną, która utworzyła publiczną osobę prawną. Do wniosku należy dołączyć uwierzytelnioną kopię dekretu władzy kościelnej o utworzeniu osoby prawnej oraz tekst statutu, sporządzony zgodnie z wymogami prawa kanonicznego i prawa polskiego. Do wniosku należy także dołączyć podstawowe dane identyfikacyjne osoby prawnej. Wniosek wraz z dokumentacją winien być przekazany do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, za pośrednictwem sekretariatu Konferencji Episkopatu Polski.

Zakładanie krajowego oddziału publicznego stowarzyszenia lub innych osób prawnych zatwierdzonych przez Stolicę Apostolską odbywa się na zasadach statutu tej osoby prawnej. W tym przypadku, oprócz opisanych dokumentów należy przekazać wraz z prośbą kierowaną do sekretariatu KEP statut osoby prawnej międzynarodowej, dokument stwierdzający jej

³⁵ www.episkopat.pl

³⁶ Dz.U. z 1991 r. Nr 46, poz. 203, z późn. zm.

założenie lub zatwierdzenie przez Stolicę Apostolską oraz dokument potwierdzający powstanie oddziału krajowego.

Prywatne stowarzyszenie kościelne może uzyskiwać osobowość prawną na zasadach określonych w ustawie z dnia 7 kwietnia 1989 r. o stowarzyszeniach³⁷, w wyniku rejestracji sądowej.

W myśl art. I konkordatu, państwo i Kościół katolicki są w każdej dziedzinie niezależne i autonomiczne oraz zobowiązują się do pełnego stosowania tej zasady we wzajemnych stosunkach i we współdziałaniu dla rozwoju człowieka i dobra wspólnego. Zgodnie z tą zasadą, tworzenie właściwych kościołowi struktur należy do kompetencji władzy kościelnej, która także obsadza urzędy kościelne zgodnie z przepisami prawa kanonicznego.

Kościelne osoby prawne mogą, zgodnie z przepisami prawa polskiego, nabywać, posiadać, użytkować i zbywać mienie nieruchomości i ruchome oraz nabywać i zbywać prawa majątkowe (art. 23). Uprawnienia te korespondują z doktryną Kościoła prezentowaną również w encyklikach *Rerum Novarum* Leona XII z 1895 r. i *Laborem Exercens* Jana Pawła II z 1981 r., określającą charakter własności dóbr materialnych. Generalnie służyć one mają nie tylko do zaspakajania „egoistycznych potrzeb właściciela”, lecz także dla zapewnienia godziwych warunków życia ogółowi ludzi. Sam fakt istnienia własności prywatnej pozwala zrealizować cele moralne w życiu społecznym³⁸.

Przedmiotem konkordatu są nadto uprawnienia kościelnych osób prawnych do określonych dóbr kościelnych i innych praw majątkowych, niezbędnych do realizacji przypisanych zadań. Zaliczyć do nich należy:

1. Prawo do budowy, rozbudowy i konserwacji obiektów sakralnych i kościelnych oraz cmentarzy. Zgodnie z prawem polskim o potrzebie budowy świątyni i założeniu cmentarza decyduje biskup diecezjalny lub inny właściwy ordynariusz. Budowę obiektów sakralnych i kościelnych oraz założenie cmentarza następuje z inicjatywy właściwych władz kościelnych po uzgodnieniu miejsca z kompetentnymi władzami i uzyskaniu wymaganych decyzji administracyjnych (art. 24).

³⁷ Dz.U. Nr 20, poz. 104, z późn. zm.

³⁸ J. S z a c h u ł o w i c z, *Gospodarka nieruchomościami*, wyd. 2, Warszawa 2005, s. 168.

2. W art. 25 przewidziano, że komisja powołana w każdej diecezji przez biskupa diecezjalnego będzie współpracować z właściwymi władzami państwowymi przy ochronie znajdujących się w obiektach sakralnych i kościelnych dobrach kultury o ogólnonarodowym znaczeniu.

3. Kościelne osoby prawne mogą zakładać fundacje, do których stosuje się prawo polskie (art. 26).

4. Kościół katolicki ma prawo zakładać i prowadzić placówki oświatowe i wychowawcze, a także szkoły wyższe, w tym uniwersytety, odrębne wydziały i wyższe seminaria duchowne oraz instytuty naukowo-badawcze (art. 15). Statusy prawne szkół wyższych regulują umowy między rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Konferencją Episkopatu Polski.

5. Kościół katolicki ma prawo swobodnego drukowania i rozpowszechniania wszelkiej publikacji związanej z jego posłannictwem, w tym środków społecznego przekazu. Instytucje kościelne mają prawo prowadzenia działalności o charakterze misyjnym, charytatywnym i opiekuńczym. Działalność służąca celom humanitarnym, charytatywno-opiekuńczym, naukowym i oświatowo-wychowawczym, podejmowana przez kościelne osoby prawne, jest zrównana pod względem prawnym z działalnością służącą analogicznym celom i prowadzoną przez instytucje państwowe.

6. Zawarcie małżeństwa kanonicznego wywiera takie skutki, jakie powoduje zawarcie małżeństwa zgodnie z prawem polskim, w razie spełnienia przesłanek ściśle określonych w art. 10 konkordatu³⁹.

Konferencja Episkopatu Polski wydała w dniu 15 listopada 1998 r. instrukcję dla księży dotyczącą małżeństw konkordatowych. Nawiązuje ona do instrukcji nr 50 o przygotowaniu do zawarcia małżeństwa w Kościele katolickim, z dnia 5 września 1986 r. Małżeństwa kanoniczne mają wywołać skutki cywilne zapewnione w konkordacie. Jeżeli nupturieni

³⁹ www.episkopat.pl. Decyzją Konferencji Episkopatu Polskiego została powołana Kościelna Komisja Konkordatowa; patrz bliżej A. Mączyński, *Konkordatowa forma zawarcia małżeństwa*, Rejent 2003, nr 10, s. 127-149; t e n ż e, *Skutki cywilne małżeństwa kanonicznego w świetle konkordatu i prawa polskiego*, [w:] Konkordat 1993. *Dar i zadanie dla Kościoła i Polski*, Kraków 1998, s. 17-40; t e n ż e, *Zawarcie małżeństwa w polskim prawie prywatnym międzynarodowym*, [w:] *Obrót prawny z zagranicą w sprawach stanu cywilnego. Konkordat*, Materiały z seminarium w Lublinie w dniach 26-28 marca 1996, Lublin 1997, s. 30-39.

nie chcą, by ich małżeństwo wywierało skutki w prawie polskim, muszą uzyskać zgodę ordynariusza miejsca na zawarcie małżeństwa bez skutków cywilnych z ważnych powodów pastoralnych (kan. 1071 § 1). Proboszcz nie może załatwić formalności związanych z zawarciem małżeństwa, o ile nie zostanie przedstawione ważne zaświadczenie kierownika urzędu stanu cywilnego. Instrukcja precyzyjnie określa celebrowanie małżeństwa konkordatowego w obecności świadków i wobec duchownego.

Podmiotowość Kościoła w prawie unijnym

Definicja Kościoła lub związku wyznaniowego nie została określona w doktrynie lub judykaturze prawa unijnego. Kościół uważany jest za pojęcie węższe od związku wyznaniowego. Kościoły posiadają dualną strukturę i występują w prawie świeckim zwykle jako podmioty zarejestrowane w formie prawa prywatnego lub osób prawnych prawa publicznego. Dysponują odpowiednimi środkami materialnymi, służącymi do pełnienia ich zadań. Specyficzny charakter podmiotowości Kościołów wynika stąd, że stanowią one przede wszystkim wspólnotę wiernych, zmierzających do określonego celu duchowego⁴⁰. Dla bliższej analizy podmiotowości Kościoła należy zatem posłużyć się jednostkowymi rozwiązaniami prawa unijnego. I tak, w pkt 10 preambuły dyrektywy 2000/78/WE z dnia 27.11.2000 r. w sprawie ustalenia ogólnych ram dla urzędowania równouprawnienia w zatrudnieniu i zawodzie⁴¹ podkreślono, że Dyrektywa Rady Nr 2000/43/WE z dnia 29.06.2000 r. w sprawie stosowania równego traktowania osób bez względu na pochodzenie rasowe lub etniczne⁴² zapewnia ochronę przed dyskryminacyjnym traktowaniem przy zatrudnieniu i wykonywaniu pracy. Dyskryminacja ze względu na religię i przekonanie może być przeszkodą w realizacji celów Traktatu WE w sprawach społecznych i socjalnych, dlatego wszelka bezpośrednia

⁴⁰ M. R y n k o w s k i, *Status prawny Kościołów i związków wyznaniowych w Unii Europejskiej*, Warszawa 2004, s. 14; K. K o r z a n, *Konstytucja w kontekście wartości kulturowych*, RNP 1996, nr 6, s. 43-57; J. K r a k o w s k i, *Refleksje po ratyfikacji Konkordatu*, Rejent 1998, nr 8, s. 33-53.

⁴¹ Dz.Urz. L 303 z 2.12.2000, s. 16.

⁴² Dz.Urz. L 180 z 19.06.2000, s. 22.

i pośrednia dyskryminacja z tych powodów jest w całej Wspólnocie zakazana. Tylko w wyjątkowych okolicznościach różnice w traktowaniu mogą być uzasadnione, pod warunkiem, że jest to zgodne z prawem, a ograniczenia te zachowują przyjęte proporcje. W deklaracji nr 11 w sprawie statutów Kościołów i organizacji niewyznaniowych, załączonej do aktu końcowego Traktatu Amsterdamskiego, uznano potrzebę równego traktowania Kościołów i stowarzyszeń lub wspólnot religijnych w państwach członkowskich. Osoby, które byłyby dyskryminowane ze względu na religię lub przekonania, powinny dysponować odpowiednimi środkami ochrony prawnej w celu przestrzegania zasady równości.

W art. 1 dyrektywy 2000/78/WE postanowiono, że jej celem jest wyznaczenie ogólnych ram dla walki z dyskryminacją ze względu na religię i przekonania w celu realizacji w państwach członkowskich zasady równego traktowania. Państwa członkowskie mogą w swoim ustawodawstwie krajowym utrzymywać przepisy, na mocy których w przypadku działalności zawodowej Kościołów lub innych organizacji publicznych bądź prywatnych, których etyka opiera się na religii lub przekonaniach, odmienne traktowanie tych osób nie stanowi dyskryminacji. Następuje to pod warunkiem, że przepisy krajowe, konstytucyjne i ustawy są przestrzegane.

Z kolei art. 6 ust. 1 TUE stwierdza, że Unia opiera się na zasadach wolności, demokracji, poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności oraz państwa prawnego, które są wspólne dla państw członkowskich.

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 20 marca 2000 r. o podjęciu i wykonywaniu instytucji kredytowych⁴³ traktuje Kościoły i związki wyznaniowe na równi z innymi podmiotami w zakresie realizacji i ochrony swych praw w obrocie i przy zawieraniu umów kredytowych. Podmioty te są wówczas związane przepisami prawa cywilnego.

Podmiotowości Kościoła i związków wyznaniowych nie definiuje także Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r.⁴⁴ Z wykładni art. 9 wynika,

⁴³ Dz.Urz. L 126 z 26.05.2000, s. 1-59.

⁴⁴ Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284, z późn. zm.

że każdy ma prawo do wyznania oraz jego zmiany. Wolność wyznania może jednak podlegać ograniczeniom przewidzianym przez prawo, które są konieczne w społeczeństwie demokratycznym dla zachowania bezpieczeństwa i porządku publicznego, zdrowia i moralności oraz w celu ochrony praw i wolności innych osób. Charakterystykę podmiotowości tych podmiotów znajdujemy w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, zwanego Trybunałem, oraz w stanowiskach Europejskiej Komisji Praw Człowieka, zwanej Komisją. W obu tych organach przy rozpatrywaniu konkretnych spraw określano także podmiotowość Kościoła i związków wyznaniowych oraz zakres ich kompetencji. Stwierdzono, że wolność religii obejmuje nie tylko prawo jej wyznawania, ale również niewyznawania żadnej i odmowę przynależności do jakiegokolwiek Kościoła. Korzystanie z ochrony prawnej mienia ruchomego i nieruchomości, przeznaczonych dla realizacji swobody wyznawania religii, jest jedną z gwarancji tego prawa. Zagadnienie to znalazło swój wyraz przy rozpatrywaniu skargi Kościoła katolickiego w Grecji. Komisja w dniu 3 września 1996 r. postanowiła, że z art. 9 konwencji nie wynika prawo powoływania się na religię w celu odmowy podporządkowania się przez osobę prawną przepisom ogólnie obowiązującym i stosowanych w sposób naturalny w sferze właściwości sądów. Zajęto także stanowisko, stwierdzające, że powołany przepis nie gwarantuje prawa odmowy podporządkowania się obowiązkowi wynikającemu z prawa krajowego, który stosuje się w sposób naturalny i powszechny „z punktu widzenia wolności sumienia”⁴⁵.

⁴⁵ Szerzej M.A. Nowicki, *Europejska Konwencja Praw Człowieka, Wybór orzecznictwa*, Warszawa 1998, s. 301 i nast.